

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Державний методичний центр навчальних закладів
культури і мистецтв України

ХОРОЗНАВСТВО ТА МЕТОДИКА РОБОТИ З ХОРОМ

Дидактичні матеріали
для студентів вищих навчальних закладів
культури і мистецтв I–II рівнів акредитації

Спеціальність
“Народна художня творчість”

Спеціалізація
“Народне пісенне мистецтво”

Київ 2007

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Державний методичний центр навчальних закладів
культури і мистецтв України

ХОРОЗНАВСТВО ТА МЕТОДИКА РОБОТИ З ХОРОМ

Дидактичні матеріали
для студентів вищих навчальних закладів
культури і мистецтв I–II рівнів акредитації

Спеціальність
“Народна художня творчість”

Спеціалізація
“Народне пісенне мистецтво”

Київ 2007

Видання здійснено на замовлення Державного методичного центру навчальних закладів культури і мистецтв України

ХОРОЗНАВСТВО ТА МЕТОДИКА РОБОТИ З ХОРОМ

Дидактичні матеріали

для студентів вищих навчальних закладів культури і мистецтв I–II рівнів акредитації. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2007. – 40 с.

Укладач	З. В. Таранник – викладач ОКЗ “Харківське училище культури”
Рецензенти:	І. І. Гулеско – професор Харківської державної академії культури, кандидат мистецтвознавства М. С. Кренців – викладач Київського обласного училища культури і мистецтв
Редактор	В. Д. Мельничук
Відповідальний за випуск	Т. Ф. Стронько

Навчальне видання

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний
Ум. друк. арк. 2,1. Наклад 100 прим.

ПП “НОВА КНИГА”

21029, м. Вінниця, вул. Квятека, 20;

Тел./факс: (0432) 52-34-82, 52-34-81

E-mail: zbut@novaknyha.com.ua

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 2646 від 11.10.2006 р.

© Державний методичний центр навчальних закладів культури і мистецтв України, 2007

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна дисципліна “Хорознавство та методика роботи з хором” посідає одне з чільних місць у системі фахової підготовки молодшого спеціаліста. Її **мета** – дати розуміння процесу народного виконавства у контексті сучасної культурологічної ситуації та знання основ теорії і методики роботи з хором.

У запропонованому до вивчення матеріалі загальноприйняті теоретичні засади вокально-хорової культури розглядаються у нерозривному зв’язку з народно-хоровою виконавською традицією (народна мелізматика, художньо-виражальні засоби, особливості звуковидобування тощо) та висвітлюють сучасний погляд на проблеми народного виконавства і шляхи їх вирішення. У процесі вивчення навчальної дисципліни “Хорознавство та методика роботи з хором” особливого значення набуває методика подання матеріалу, необхідність послідовно, методично правильно спрямувати роботу студента. Саме тому у запропонованій роботі зроблено акцент на темах, які є ключовими у хорознавстві і дають базу щодо теоретичної і практичної підготовки фахівця.

Структура кожної теми включає:

1. Визначення теми.
2. Основні питання, запропоновані до вивчення.
3. Текст, у якому викладено зміст теми у стислій формі.
4. Основні поняття і терміни.
5. Запитання щодо закріплення матеріалу.

Навчальна дисципліна “Хорознавство та методика роботи з хором” розрахована на 108 годин. Згідно з навчальним планом на аудиторні заняття відводиться 62 години: у VII семестрі – 30 годин (15 тижнів по 2 години на тиждень); у VIII семестрі – 32 години (16 тижнів по 2 години на тиждень).

Самостійна позааудиторна робота передбачає 46 годин.

Формами контролю виступають: у VII семестрі – семестровий іспит; у VIII семестрі – державний іспит.

РОЗДІЛ I. Вступ

План

1. Мета і завдання предмета “Хорознавство і методика роботи з хором”.
2. Друковані роботи з хорознавства.

Хорознавство – це галузь музикознавства, яка включає в себе цілу низку наук: філософію, психологію, педагогіку, естетику, семантику тощо. Хорознавство розглядає питання хорової культури, теорії та методики роботи з хором, хорової педагогіки.

Мета і завдання предмета:

- отримати широкі знання з питань теорії роботи з хором;
- осмислити і узагальнити практичні навички методики роботи з хором, набуті в класах диригування, постановки голосу, спеціальної практики у хоровому класі;
- набуті практичні уміння та навички розспівування хору, розучування хорових творів, аналізу хорових партитур, складання репертуару тощо.

Першою друкованою роботою з хорознавства стала книга видатного хормейстера, композитора, професора Московської консерваторії П. Г. Чеснокова “Хор и управление им”, яка вийшла у 1947 році. В ній узагальнено досвід практичної роботи автора з хорами, зроблено першу спробу теоретично осмислити основні принципи роботи над строєм, ансамблем, дикцією тощо.

У подальшому основні положення хорознавства набули свого розвитку у роботах професора Одеської консерваторії К. Пігрова “Руководство хором”, А. Єгорова “Теория и практика работы с хором”, В. Краснощокова “Вопросы хороведения”, А. Гуменюка “Український народний хор”, П. Левандо “Проблемы хороведения”, Н. Калугіної “Методика работы с русским народным хором”, Л. Шаміної “Работа с самодеятельным хоровым коллективом” та інших.

Терміни і поняття: хорознавство

Контрольні питання:

1. Що таке хорознавство?
2. Які завдання предмета “Хорознавство”?
3. Які роботи з хорознавства вам відомі?

Тема 1.1. Короткий огляд історії хорового співу в Україні

План

1. Перший самодіяльний хор в Україні.
2. Видатні композитори, які внесли вагомий вклад у розвиток хорового мистецтва.

Хорове мистецтво – найбільш доступний вид музичної творчості, яке своїм корінням сягає глибокої давнини. Можна стверджувати, що воно зароджувалось як синтез музики і слова, що і є суттю хорового мистецтва.

Одним із перших в Україні хорів був самодіяльний Охматівський народний хор Київської губернії, організований композитором, фольклористом, хоровим диригентом Л. Демуцьким у 1890 році.

Неоціненний вклад у розвиток хорового співу в Україні та збереження фольклорної спадщини вніс перший композитор-класик української музики М. В. Лисенко, який впродовж усього свого життя працював з хоровими колективами, збирав та обробляв український фольклор.

М. Леонтович усе своє коротке життя присвятив хоровій справі, збираючи, обробляючи народну пісню, працюючи з хорами різних типів, від дитячих до мішаних. В його творчості жанр обробки народної пісні досяг класичних вершин.

Вагомий вклад у справу розвитку хорового мистецтва України внесли композитори К. Стеценко, О. Кошиць, Т. Верьовка, А. Авдієвський, А. Гуменюк та інші.

Сучасні народні хори продовжують вивчати та розвивати співочу культуру українського народу. Їм притаманні такі риси:

- різноманітність за формою та призначенням (фольклорні, фольклорно-етнографічні, загального типу);
- високий рівень виконавської майстерності;
- якісний підбір голосів;
- складність репертуару;
- різноманітність сценічного одягу;
- наявність супроводу, який складається з національних музичних інструментів.

Головне завдання народних хорів – це збирання та пропаганда пісенної творчості, збереження та розвиток традиції народного співу.

Контрольні питання:

1. Який ви знаєте перший в Україні самодіяльний хор?
2. Яка роль М. В. Леонтовича у розвитку хорового мистецтва в Україні?
3. Які ще композитори внесли свій вклад у розвиток хорового мистецтва?
4. Які риси притаманні сучасним народним хорам?

РОЗДІЛ II. Хорознавство

Тема 2.1. Основні напрямки хорового виконавства

План

1. Форми сучасного хорового виконавства.
2. Художньо-виконавські стилі хорової самодіяльності.

Сучасне хорове виконавство існує в трьох взаємопов'язаних **формах**: професійне хорове виконавство, хорова самодіяльність, фольклорний побут. Проміжною формою є навчальні хорові колективи.

Кожна з цих форм виконує свої завдання, які виражають особливості її функціонування і розвитку.

Художньо-виконавські стилі хорової самодіяльності:

- Гуртовий спів (аутентичні фольклорні ансамблі).
- Сучасні (вторинні) ансамблі концертної форми роботи (фольклористичні).
- Регіональні народні хори (фольклорно-етнографічні).
- Народні хори загального типу (первинних форм роботи та підвищеного типу).
- Академічні хори загального типу.
- Капели бандуристів.
- Ансамблі пісні і танцю.
- Театралізоване та симфонічно-хорове виконавство.

Терміни і поняття: фольклорно-етнографічний хор, гуртовий спів, фольклористичний ансамбль.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте форми сучасного хорового виконавства?
2. Які основні художньо-виконавські стилі хорової самодіяльності вам відомі?

Тема 2.2. Поняття про народний хор

План

1. Суттєві ознаки народного хору.
2. Стильові особливості українських народних хорів.

Народний хор – це високоорганізований колектив співаків, який володіє народною манерою співу, багатством виражальних засобів хорового виконавства, що дає змогу донести до слухача зміст виконуваних творів, а також зберігати і примножувати національні пісенні традиції.

Зовнішніми ознаками народного хору є репертуар, склад співаків, костюми, супровід.

Суттєвими рисами народного виконавства є:

- характер звукоутворення;
- імпровізаційність.

Характер звукоутворення базується на живій розмовній мові і спирається на виконавський досвід цілої низки поколінь народних співаків даної місцевості.

Імпровізаційність витікає із ладової природи української народної пісні, що дає співакам можливість створювати підголоски – додаткові мелодії, близькі до основної мелодії пісні, які виявляють приховану гармонію і поглиблюють лад.

Стильові особливості українських народних хорів

Залежно від способу звуковидобування, народний хор має певний тембр звука, який базується на манері співу головним чином жіночих голосів. В Україні, в залежності від вокальних традицій, існують хори зі співом у грудному регістрі (центр, південь та східні регіони), головному (західне Поділля, Галичина) та мішаному (мікстова традиція, показова для Подністрів'я). Такі способи звуковидобування притаманні так званим фольклорно-етнографічним (регіональним) хорам, які будують свою діяльність на основі місцевих історико-культурних і художньо-виконавських традицій, своєрідної манери співу, мовного діалекту, місцевого фольклору.

Сучасна хорова практика, на прикладі хору ім. Верьовки, породила так звані народні хори загального типу, особливістю яких є введення до складу жіночих голосів академічних сопрано. Такі колективи узагаль-

нують виконавські народні традиції та манери співу і здатні виконувати репертуар різних стилів та жанрів.

Терміни і поняття: народний хор

Контрольні питання:

1. Що таке народний хор?
2. Які риси є суттєвими для народного хору?
3. Що собою являють зовнішні ознаки народного хору?
4. Які стильові особливості українських народних хорів?
5. В чому полягає особливість складу хору ім. Верьовки?

Тема 2.3. Типи та види хорів

План

1. Типи хорів.
2. Хорові партії.
3. Види хорів.
4. Особливості укомплектування українського народного хору.

Назва “хор” походить від грецького слова “хорос” – разом. Під поняттям “тип хору” мають на увазі колектив з визначеним складом голосів. За складом голосів хори бувають однорідні та мішані. Однорідні хори складаються з жіночих, чоловічих або дитячих голосів (або жіночих і дитячих разом).

Кожен з однорідних хорів має у своєму складі дві основні хорові партії: партію верхніх та нижніх голосів.

Хоровою партією називається група співаків, які мають голоси приблизно однакового діапазону та однорідного тембру.

У жіночому хорі партію верхніх голосів складають сопрано (С), нижніх – альти (А).

У чоловічому хорі партію верхніх голосів складають тенори (Т), нижніх – басы (Б).

У дитячому хорі верхні голоси – це сопрано (дівчата) та дисканти (хлопчики), нижні голоси – альти.

Мішаний хор складається з чотирьох основних партій: сопрано, альтів, тенорів, басів (САТБ)

Мішаний хор, у якому відсутня одна з партій, називається неповним мішаним хором: САТ, САБ, АТБ, СТБ.

Кожна хорова партія в залежності від викладу хорового твору може ділитися на декілька самостійних партій. Такий розділ називається дивізі (*divisi* – розділені).

Вид хору визначається кількістю самостійних голосів у партитурі. Бувають хори одноголосні, дво-, три-, чотири-, п'ятиголосні і більше.

Особливості укомплектування українського хору

Повні мішані народні хори мають у своєму складі чотири голоси: САТБ. Неповні мішані хори бувають двох видів: СА, чоловіча група в унісон, ТБ, жіноча група в унісон.

Структура жіночих голосів:

- підголоскові сопрано або фальцетні виводчиці (“тоньчик”);
- підголоскові сопрано або виводчиці грудного резонування (“горяки”);
- ведучі сопрано грудного резонування (“лідер”);
- альти підголоскові та ведучі грудного резонування (“втораки”).

Чоловіча група хору: басы І (баритони), басы ІІ (центральні), басы ІІІ (октавісти або профундо (глибокі)). Тенори у народному мішаному хорі рідко поділяються на І та ІІ. У чоловічій групі бажано мати 1–2 виводчиків тенорів та 1–2 виводчиків баритонів.

Терміни і поняття: хор, тип хору, вид хору, хорова партія.

Контрольні питання:

1. Що таке хор? Що ми розуміємо під поняттям “тип хору”?
2. Що таке хорова партія? Які ви знаєте хорові партії? (перерахувати)
3. Які голоси складають дитячі та жіночі хори?
4. Які голоси складають чоловічі хори?
5. У чому полягають особливості укомплектування українського народного хору?

Тема 2.4. Природа співочого голосу

План

1. Співочий голос та його якості.
2. Резонатори.
3. Співоче дихання.

Співочим називається голос, який має певний тембр і діапазон 1,5–2 октави. Співочий голос має такі якості: тембр, висота, діапазон, сила.

Тембр голосу – це забарвлення, завдяки якому звук однієї висоти відрізняється в звучанні різних голосів або інструментів. Тембр звука – значною мірою природжена якість, але він може збагачуватися завдяки вмiлому використанню резонаторів.

Резонатор – від латинського *resono* (відгукуюсь) – частина голосового апарату, яка надає слабкому звуку голосових зв'язок гучність, темброве забарвлення. Резонатори поділяються на грудні і головні. Грудні резонатори – це грудна клітка, трахея, бронхи, легені.

Головні резонатори – це тверде піднебіння, зуби, порожнина рота, гайморові та лобна пазухи. Головні резонатори називають ще надставною трубкою. Для високих звуків характерним є головне резонування, для низьких – грудне.

Центральним звукоутворюючим органом є гортань, яка виконує три функції: дихальну, захисну, голосову. Всі вони пов'язані з роботою голосових зв'язок – основних м'язів гортані.

Голосові зв'язки є джерелом звука. Їх довжина і товщина визначає тип голосу. Найбільшу довжину зв'язок мають баси (24–25 мм).

Висота вокального звука визначається кількістю коливань, які виробляють голосові зв'язки протягом 1 сек., тобто частотою їх коливань.

Діапазон голосу – це його звуковий об'єм. У процесі роботи над голосом діапазон розширюється. Сила звука залежить від розмаху коливань голосових зв'язок (амплітуди) – чим вона більша, тим сильніший звук. Амплітуда визначається силою повітряного стовпа, який примушує зв'язки коливатись.

Тривалість звука залежить від тривалості видиху. Ротова порожнина з язиком, губами, зубами, м'яким піднебінням, нижньою щелепою називається артикуляційним апаратом (артикуляція – вимова).

Співоча постава – так називається положення голови, шиї, корпусу співака, яке найбільше сприяє роботі співочого апарату і зумовлює повну свободу гортані.

Співоче дихання відрізняється від фізіологічного і потребує спеціальної організації. Основними видами дихання є грудне, черепне і мішане.

Мішане дихання (або грудно-черевне) зумовлюється роботою грудної клітки і черевної порожнини і є найбільш прийнятним у співі.

При виконанні творів у швидкому темпі вдих повинен бути коротким, швидким, у повільному – більш тривалим, але завжди активним.

Кількість повітря повинна відповідати довжині фрази, яку належить проспівати, її теситурі, динаміці.

Видих є головним моментом. Від нього залежить якість звука. Він має бути рівномірним, спокійним, економним.

Терміни і поняття: співочий голос, співоче дихання, співоча постава, резонатор, тембр, діапазон голосу.

Контрольні питання:

1. Що таке співочий голос? Які його основні якості?
2. Що таке резонатори? Які ви знаєте резонатори у голосовому апараті людини?
3. Що є основним звукоутворюючим органом?
4. Що таке співоча постава?

Тема 2.4.1. Звукоутворення у співі

План

1. Атака звука.
2. Умови звукоутворення у хоровому співі.

Момент народження звука називається атакою. Розрізняють три види атак:

1. М'яка – момент початку звука збігається з переходом зв'язок до стану фонації (звучання) одночасно з початком видиху, безпосереднім переходом від видиху до звучання голосу, минаючи момент повного змикання голосової щілини. М'яка атака є основною у співі.
2. Тверда атака – голосові зв'язки щільно змикаються до початку видиху, повітря “проривається” крізь них.
3. Придихова атака – перед звучанням створюється придих на приголосному “х”.

Умови звукоутворення в хоровому співі:

- Необхідно досягти однотипної атаки.
- Перед атакою звука треба подумки уявити його висоту, силу і характер, а також форму голосної, і брати звук легко, спокійно, точно.

- Звук з самого початку повинен мати всі необхідні якості: точну висоту, силу, тембр, чисту форму голосної.
- Під час атаки не повинно бути “під’їздів”, шумових призвуків, всі приголосні повинні вимовлятися чітко і коротко.

Терміни і поняття: атака звука, м’яка атака, тверда атака, придихова атака, фонація.

Контрольні питання:

1. Як називається момент утворення звука? Що таке придихова атака?
2. У чому полягає різниця між твердою і м’якою атакою звука?
3. Які основні умови звукоутворення у хоровому співі?

Тема 2.4.2. Звукоформування у співі

План

1. Регістри жіночих голосів.
2. Регістри чоловічих голосів.
3. Перехідні ноти.
4. Теситура.

Діапазон голосу охоплює 1,5–2 октави та складається з трьох регістрів: нижнього (грудного), мішаного (мікстового) та високого (головного) у жіночих голосах і двох (грудного та головного) – у чоловічих, кожен з яких пов’язаний з роботою співочого апарату.

Регістр – частина діапазону (об’єму) голосу, позначена єдністю тембру на основі звуковидобування.

Майже всі звуки нижнього регістру відтворюються за участю грудних резонаторів. У нижньому регістрі звук найбільш натуральний від природи, і народний співак користується переважно цим регістром (“співаємо, як говоримо”). Високі звуки утворюються за участю головних резонаторів і складають головний регістр голосу.

На межах регістрів знаходяться зони звуків, на яких відбувається перебудова голосового апарату.

У жіночих голосах найбільш помітний “перелом” голосу при переході від грудного регістру до мішаного. Мішаний регістр ще називається медіумом (середнім). Перехід від медіуму до верхнього регістру менш помітний, бо тут відбувається не зміна механізму звукоутворення, а лише посилення і перебудова головного резонування.

Верхній регістр жіночого голосу – це фактично теж мішаний регістр із посиленим головним звучанням.

Чоловічі голоси мають два регістри: грудний та головний (фальцет). Фальцет розширює діапазон голосу чоловіків приблизно на половину октави вгору та може опускатися вниз до середини грудного регістру.

На межах регістрів знаходяться перехідні зони. В жіночих голосах їх дві, у чоловічих – одна:

- у сопрано: фа¹ – соль¹ – при переході до мішаного регістру; мі² – фа^{#2} – при переході до головного регістру. Примарна зона – си¹ – до².

(примарні звуки – звуки голосу, найбільш красиві і природні).

- у альты: мі¹ – фа^{#1} – при переході до мішаного регістру; сі¹ – до^{#2} – при переході до головного регістру. Примарна зона соль – ля.

- у тенора: мі¹ – фа^{#1}, зона примарного звучання сі^м – до¹
- у баритона: до¹ – мі¹, примарні звуки соль – ля^м
- у баса: сі^м – до^{#1} примарні звуки мі фа^м.

Звучання хорових партій у різних регістрах залежить від теситурних умов хорових партій партитури.

Теситура – висотне розташування звуків хорової партії в межах діапазону голосу. Теситура буває високою, середньою і низькою. Найбільш сприятливою для співу є середня теситура (зона примарного звучання).

Терміни і поняття: регістр голосу, примарна зона звучання голосу, фальцет, теситура.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте регістри жіночих і чоловічих голосів?
2. У чому полягає особливість звукоформування у жіночих голосах? Які ноти в жіночих голосах є перехідними?
3. Де знаходяться зони примарного звучання в жіночих і чоловічих голосах?
4. Як розташовані регістри у чоловічих голосах?
5. Що таке теситура хорової партії, яка вона буває?

Тема 2.5. Характеристика співочих голосів

План

1. Партія сопрано у хорі.
2. Партія альта і співочі голоси, які входять до її складу.
3. Партія тенора.
4. Партія баса.

Партію сопрано у хорі складають високі жіночі голоси, легкі та рухливі, м'які та прозорі. В залежності від тембру сопрано поділяються на ліричні, драматичні, лірико-драматичні та колоратурні (здатні виконувати найскладніші у технічному відношенні прикраси).

Діапазон партії сопрано – до¹ – до³.

Робочий діапазон ре-мі¹ – соль-ля².

Партію альта у хорі складають такі голоси: мецо-сопрано та контральто. У порівнянні з сопрано ці голоси більш “щільні” за тембром, насичені за звучанням, менш рухливі.

Діапазон партії альта фа⁴ – фа².

Робочий діапазон соль-ля⁴ – ре-мі².

Партія тенора складається з ліричних, драматичних, лірико-драматичних тенорів. Дуже рідко зустрічається тенор-альтино. Це високий чоловічий голос, за тембром та діапазоном близький до жіночої групи альтів.

Діапазон партії тенора до⁴ – до².

Робочий діапазон ре-мі⁴ – соль-ля¹.

Партію баса складають баритони, високі басы, центральні басы та басы-октавісти (їх ще називають басами профундо (глибокими)).

Діапазон партії баса фа⁵ – фа¹ (без профундо).

Бас профундо збільшує діапазон партії баса на октаву. Зона його звучання: фа контроктави – до⁴. Він надає партії баса неповторного “глибокого” забарвлення. Робочий діапазон партії баса соль-ля⁵ – сі⁴-до¹.

Терміни і поняття: колоратурне сопрано, мецо сопрано, контральто, тенор-альтино, бас профундо.

Контрольні питання:

1. Які голоси складають партію сопрано в хорі?

2. Які голоси входять до партії альта у хорі?
3. З яких чоловічих голосів складається партія тенора у хорі?
4. Які голоси складають партію баса у хорі?
5. Охарактеризувати особливості баса-профундо. Як він впливає на загальний діапазон партії баса?

Тема 2.5.1. Особливості звуковидобування у народному хорі

План

1. Натуральний грудний регістр народного голосу.
2. Мікст у жіночому голосі.

У масовій народній співочій традиції переважає грудний регістр. Натуральний грудний регістр – той, у якому звучить розмовна мова. Оскільки у народі співають як кому зручно, то можна зустріти і дзвінкі голоси, які вільно співають у другій октаві, в основному в межах головного регістру.

Грудний і головний регістри суттєво відрізняються один від одного тембровим забарвленням. Це пояснюється особливостями грудного і головного резонування. У межах діапазону жіночого голосу між грудним і головним регістрами є мікстові звуки. Вони слабкі, коли співачка співає в головному регістрі, і різкі, напружені – у грудному.

Діапазон високого жіночого голосу має найбільш контрастне зву-

чання основних регістрів.

Терміни і поняття: натуральний регістр голосу, мікст.

Контрольні питання:

1. У чому полягають особливості звуковидобування в українському народному хорі?
2. Чим відрізняється звучання грудного і головного регістрів?
3. Що таке мікст? У чому полягають особливості звукоутворення і звучання міксту при переході з головного і грудного регістрів?

Тема 2.5.2. Типи підголосків у народному хорі

План

1. Підголоски в українському народному виконавстві.
2. Типи підголосків.

Підголоски – основа стилю народного виконання. Підголоски – це додаткові мелодії, створені на основі мелодії пісні, які є її варіантами. В одночасному сполученні з основою мелодією вони створюють гармонічні сполучення, які збагачують мелодію, поглиблюють її лад і роблять приховану гармонію явною. Зафіксовані у партитурі, вони називаються хоровими партіями.

Підголоски в українській пісні бувають в основному двох типів: фальцетні і грудні.

Підголосок фальцетного типу (“тоньчик”) виконується жінками. Теситура його ля¹-ля-сі². У альтя його межі – від ля¹ до мі², у сопрано – від ре² до ля². Виконується він верхівками зв’язок, що і дає підставу називати його фальцетним.

Грудний підголосок має грудний тембр і сильний звук. Діапазон його ре-мі. У альтя його межі – від ре¹ до ля-сі², у сопрано соль-ля¹-мі-фа².

У чоловіків вивід звичайно починається від до, закінчується соль¹. У мішаному хорі підголоски виконуються, як правило, жінками, бо відповідна теситура жіночих голосів вища і зручніша.

Терміни і поняття: підголосок, “тоньчик”, “горяк”, “лідер”.

Контрольні питання:

1. Як ви знаєте підголоски в українському народному хорі?
2. Що таке підголосок фальцетного типу, який його діапазон?
3. Що таке підголосок грудного типу, які межі його діапазону в кожному голосі?

Тема 2.6. Розспів пісні “на голоси”

План

1. Основні прийоми “розведення” на голоси.
2. Імпровізація в українському народному виконавстві.
3. Заспівувачі та виводчики.

Необхідність розспіву пісні на голоси обумовлена обмеженістю репертуару та необхідністю розвитку творчих здібностей учасників самодіяльності.

Вимоги до пісні:

- яскрава мелодія і текст;
- пісня повинна бути записана керівником або учасником колективу. Календарні, трудові пісні, голосіння важко піддаються розспівуванню (для них багатоголосся не властиве). Роботу над піснею треба починати з вивчення її мелодії всіма співаками. Потім треба розподілити функції голосів (основний наспів, басовий підголосок, вивід – і міняти їх для виникнення варіантів і розспіву, розвитку слуху, інтонаційного мислення, почуття ансамблю).

Основні прийоми “розведення” пісні на голоси:

- “приспівування” підголосків до основної мелодії;
- підключення голосів;
- зміна тональності для знаходження нових варіантів;
- подвоєння основного наспіву і втори в октаву;
- з’єднання в унісон низьких жіночих і високих чоловічих голосів;
- проведення основного наспіву в різних регістрах.

Керівник повинен записувати всі варіанти наспіву, які виникають у процесі розспіву, і на їх основі скласти партитуру. Для цього виявляються опорні тони, прихована гармонія, визначається характер підголосків, їх відповідність жанру і характеру пісні.

Складаючи хорову партитуру, необхідно враховувати діапазони хорових голосів, теситуру, плавність голосоведення. У процесі розучування складеної партитури за кожною хоровою партією закріплюються певний варіант, який потім виконується в концерті.

Імпровізація в музиці – це створення мелодії (музичного твору) безпосередньо в процесі виконання. У народному хорі вона виявляється під час розспіву пісні на голоси, розцвічування підголосків різноманітними мелізмами, зміною їх інтонаційного і ритмічного образу.

Імпровізаційне начало найбільш інтенсивно виявляється у заспівувачів і виводчиків.

Терміни і поняття: “розспів” пісні, імпровізація, виводчик.

Контрольні питання:

1. Як основні прийоми “розведення” пісні на голоси ви знаєте?
2. У чому полягає імпровізація в українському народному хорі?
3. Яка роль заспівувачів і виводчиків в українському народному виконавстві?

Тема 2.7. Гуртовий спів в Україні

План

1. Типи фольклорних гуртів в Україні та притаманний їм репертуар.
2. Чисельний склад гуртів та їх структура.
3. Вокально-темброві традиції в Україні.

Фольклорний гурт – це ансамбль народних співаків, який стихійно виник у побуті і виконує пісенний фольклор даної місцевості.

Основними характеристиками гуртового співу є склад гурту, вокально-темброва традиція даної місцевості, співвідношення різних типів багатоголосся, склад репертуару.

В Україні побутують такі співочі гурти: чоловічі, жіночі, парубочі, дівочі, мішані. Залежно від складу гуртів їх спів суттєво відрізняється один від одного.

Для чоловічого співу характерний гучний звук з довгим витягуванням кульмінаційних місць і закінчень, з розвинутим багатоголоссям. Пісні тягучі, з широкими музичними фразами, маршові, похідного характеру. Показовими в цьому відношенні є чоловічі гурти Тернопільщини. Репертуар складають козацькі, чумацькі, заробітчанські пісні.

Дівочі і жіночі гурти виконують в основному лірику, пісні побутового характеру, спокійні, з невеликим діапазоном, що характерно для побутових пісень. Характер багатоголосся – двоголосся в терцію з розходженням у квінту та октаву, або двоголосся в сексту.

Мішаний гурт – являє собою ансамбль чоловічих і жіночих голосів. Репертуар найрізноманітніший: псалми, лірика, побутові пісні.

Гурти прагнуть до постійного партнерства. Відрізняють манери різних сіл і навіть одного села. При зміні складу гурту змінюється манера виконання.

Гурт налічує 3–8 осіб, буває більше.

До складу гурту входить виводчик та лідер–”диригент”, заспіувач, що “заводить” пісню, задає настрій, тон, темп. Нерідко заспіувач і лідер – одна особа.

В Україні існують 3 основні види вокально-тембрової традиції: грудна, головна, мікстова і ряд перехідних.

Грудна традиція характерна для Подніпров’я і Східної України. Звук міцний, сильний.

Головна манера звуковидобування характерна для Західного Поділля і Галичини. Жіночі голоси поряд із грудним використовують головний регістр. Характеризуються стриманою гучністю співу.

Використання міксту показове для Подністров’я. Манера співу легка, висвітлена, на змішаних регістрах.

У становленні трьох вокально-тембрових традицій вирішальну роль відіграла формантна структура місцевих говорів (зона концентрації енергії мовлення).

В сучасній співочій практиці народні хорові колективи намагаються відроджувати співочі традиції своєї місцевості. Це проявляється у відродженні манери звукоутворення, характерній саме для даного регіону, виконанні репертуару та використанні костюма, супроводу, які побутували в даній місцевості.

Терміни і поняття: гуртовий спів, автентичний фольклорний ансамбль, вокально-темброва традиція.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте типи гуртів?
2. Який репертуар та особливості багатоголосся характерні для кожного типу гурту?
3. Які основні вокально-темброві традиції ви знаєте?

Тема 2.8. Дитячий хор. Періодизація дитячого голосу та його функціональні можливості

План

1. Основні етапи розвитку дитячого голосу.
2. Молодший і середній дитячий хор.
3. Старший шкільний хор. Мутація.

Розрізняють три етапи розвитку дитячого голосу, і відповідно до цього дитячий хор повинен ділитися на молодший (1–3 класи), середній (4–6 класи), і старший (7–10 класи). Молодший хор складається з дітей 7–10 років. Для нього характерний обмежений діапазон голосів (до¹ – ре-мі²). Найбільш зручні звуки мі-ля. Тембр голосів в основному однорідний, характеризується нерівністю звука. Майже всі голоси – дисканти. (Дискант – високий дитячий голос, бідний темброво). Яскраво виражені сопрано, і особливо альти, зустрічаються рідко.

Поділ голосів на перші і другі умовний і на початку занять недоцільний. Звучання характеризується головним резонуванням, легким фальцетом, при якому коливаються краї голосових зв'язок.

Середній хор – формується з учнів 4–6 класів (11–13 років). Це передмутаційний період у розвитку дитячого голосу, який набуває в цей час свого розквіту. В 11 років у голосах дітей, особливо хлопчиків, з'являються елементи грудного звучання, що пов'язано з розвитком грудного м'яза. Голоси дітей стають більш сильними і повними, розширюється діапазон і з'являються відмінності у тембрах: у голосах хлопчиків – тембри дискантів і альтів, у голосах дівчаток – сопрано і альтів.

Дисканти і сопрано звучать легко, дзвінко в діапазоні до¹ – фа-соль². Звучання альтів більш насичене, їх діапазон сі^м-до¹-мі². У цій віковій групі в звучанні голосів дівчаток розрізняють три регістри: легкий головний, мішаний (мікстовий) і грудний.

Хлопчики користуються одним регістром, частіше грудним.

У дівчаток переважає звучання головного регістру, тому тембра відмінність сопрано і альтів невелика. Межі діапазонів однотипних голосів часто не співпадають. Примарні звуки можуть відрізнятися на тон і більше; голоси деяких співаків мають діапазон більше двох октав.

Загальний діапазон хору сі^м-соль-ля².

Старший хор (14–18 років).

Старший хор має два різновиди:

1. Однорідний хор, у якому співають дівчатка і хлопчики 13–15 років у період мутації. Мутаційний період, який ще називають перехідним, співпадає з періодом статевого дозрівання дітей та бурхливим ростом гортані. Тривалість мутаційного періоду буває різною – від декількох місяців до декількох років і протікає в різних формах: в одних – поступово і супроводжується хрипотою в голосі, його швидкою втратою; в інших – призводить до “зриву” голосу і навіть до тимчасової його втрати.

2. Мішаний хор (юнацький). Він складається з юнаків і дівчат 16–18 років, у яких пройшла мутація. Хори цієї вікової категорії складаються з трьох партій: сопрано і альтів – голоси дівчат; чоловіча партія, яка формується з юнаків.

Діапазони хорових партій:

- сопрано до¹-соль²;
- альти ля^м-ре²;
- чоловіча партія сі^м-до¹.

Чоловіча група хору – це ще не тенори (в їх діапазоні немає першої октави) і не баси (які не мають великої октави), але певна тембра фарба.

Терміни і поняття: дискант, юнацький хор, мутація, охорона дитячого голосу.

Контрольні питання:

1. У чому полягають особливості молодшого дитячого хору?
2. Які голоси складають середній дитячий хор?
3. Які особливості укомплектування старшого хору?
4. Що таке мутація?
5. Що вкладається у поняття “охорона дитячого голосу”?

Тема 2.8.1. Вокальне виховання у дитячому хоровому колективі

План

1. Вокальне виховання дітей молодшого віку.
2. Середній хор та особливості роботи з ним.
3. Вокальна робота з дітьми в мутаційний та післямутаційний періоди.

Вокальне виховання у дитячому хоровому колективі базується на фізичних можливостях кожної вікової групи.

На початковому етапі вокального виховання дітей (молодший хор) головним завданням керівника є відпрацювання рівного унісонного звучання голосу впродовж усього діапазону. Особливу увагу необхідно приділяти диханню і звукоутворенню. Заняття необхідно починати з розспівування. Розучувати пісні треба з голосу (на слух). Спів по нотах вводиться поступово. Оскільки діти швидко втомлюються, необхідно змінювати методичні прийоми, застосовувати ігрові моменти, проводити заняття емоційно, з нарощуванням темпу й інтересу. Головна мета занять молодшого хору – захопити дітей музикою, колективною творчістю.

Середній хор – найважливіша ланка всієї роботи, головний співочий колектив. Цей вік співаків дає можливість розширяти діапазон голосу і виконавські можливості колективу (виконувати чотириголосся, поліфонію). У цей період діти повинні оволодіти основними вокальними навичками, але не слід зловживати грудним звучанням, підтримувати легкий головний звук і поступово переходити до більш повного звучання. Спів у хоровій партії, яка не відповідає голосу юного співака, може зашкодити його розвитку.

Мутація – особливий період розвитку голосу, впродовж якого треба обмежити вокальне навантаження співака. Тверда атака, грудне резонування, голосне звучання можуть нанести велику шкоду.

У післямутаційний період голоси юнаків і дівчат ще не зміцніли, мають обмежений діапазон, тому використовувати крайні звуки діапазону треба обережно. Шкідливим для голосу є тривалий голосний спів.

У роботі з дітьми будь-якого віку велике значення має індивідуальний підхід до кожного співака, уважне ставлення до розвитку його голосу і особистості.

Терміни і поняття: мутаційний період, охорона дитячого голосу, юнацький хор.

Контрольні питання:

1. У чому полягають особливості молодшого дитячого хору?
2. Які голоси складають середній дитячий хор?
3. У чому полягають вокальні особливості співаків середнього хору?
4. Як укомплектується старший хор?
5. Що таке мутація голосу?
6. У чому полягає охорона дитячого голосу?

РОЗДІЛ III. МЕТОДИКА РОБОТИ З НАРОДНИМ ХОРОМ

Тема 3. 1. Поняття про стрій.

Інтонування в українському народному хорі

План

1. Мелодичний та гармонічний стрій у хорі.
2. Інтонування щаблів мажорного та мінорного звукорядів.
3. Інтонування інтервалів і акордів.

Стрій – це система звуковисотних тяжінь, що вловлюються слухом у процесі відтворення інтервалу, мелодії, гармонічної послідовності на будь-якому інструменті чи голосом. В умовах вільного інтонування стрій є зонним і в межах даної зони звук (інтервал) може мати незначні відхилення частоти коливань, зберігаючи при цьому свою інтонаційну якість та назву. Це означає, що голос може варіювати інтонування відповідно до настрою, характеру твору, який у даний момент виконується.

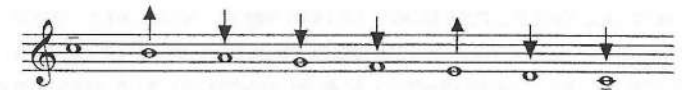
Стрій хору – це точне інтонування інтервалів у мелодичному і гармонічному видах. Інтонування мелодичної лінії (мелодичних інтервалів) називається горизонтальним (мелодичним), унісонним строем. Гармонічним строем називається інтонування інтервалів в одночасному звучанні акордів, співзвуч.

Унісонний стрій – злиття співочих голосів окремої партії на одно-висотних звуках. Він є важливим чинником якості та чистоти хорової інтонації. Унісонний стрій залежить не лише від гостроти звуковисотного слуху співаків, а й від єдиної вокальної манери виконання, рівноваги голосів за силою та тембром. Виходячи з ладових тяжінь, щаблі мажорного звукоряду слід інтонувати наступним чином:

а) у висхідному русі:

б) у низхідному русі:

Мінорний звукоряд:
а) у висхідному русі:

б) у низхідному русі:

Із закономірностей інтонування щаблів ладу витікають такі правила інтонування інтервалів:

- чисті: прима, ч4, ч5, ч8 виконуються стійко;
- великі та малі – відповідно з одностороннім підвищенням або пониженням;
- збільшені та зменшені – з двостороннім розширенням та звуженням.

Принципи виконання акордів:

- одночасність вступу звуків того чи іншого акорду повинна бути повною, абсолютною;
- всі звуки акорду мають бути однаковими за силою та тембром;
- нижній звук акорду, який визначає його функціональність, мусить звучати ясно і повно.

Терміни і поняття: мелодичний (унісонний) стрій, гармонічний (вертикальний) стрій, зонний стрій.

Контрольні питання:

1. Що таке хоровий стрій?
2. Що таке унісонний стрій?
3. Як інтонуються щаблі мажорного та мінорного звукорядів?
4. Як інтонуються інтервали?
5. Що таке гармонічний стрій? Які основні принципи виконання акордів ви знаєте?

Тема 3.2. Ансамбль хору

План

1. Поняття ансамблю у хорі.
2. Унісонний та гармонічний ансамблі.
3. Поняття природного та штучного ансамблю.
4. Чинники, які впливають на ансамбль хору.

Ансамбль хору (*ансамбль* – разом) – це художня єдність, повна узгодженість всіх компонентів хорового звучання. Обов'язковою умовою створення хорового ансамблю є кількісна і якісна рівновага голосів у партіях. Ансамбль хору складається з ансамблю однієї партії – часткового ансамблю (унісонного) та загального ансамблю – ансамблю всього хору.

Унісонний ансамбль – це повне злиття голосів за висотою, динамікою, тембром, метроритмом при єдиних вокальних і дикційних засобах. Виходячи з цього, у хорознавстві розрізняють такі види ансамблю: динамічний, ритмічний, дикційний, тембровий, гармонічний, поліфонічний, ансамбль хору та соліста, ансамбль хору та супроводу, природний, штучний ансамбль.

Поняття штучного і природного ансамблю тісно пов'язане з кількісним і якісним складом хору, динамікою і теситурними умовами хорових партій.

Природний ансамбль створюється за умови кількісної і якісної рівноваги партій, однакових теситурних умов хорових партій.

Поняття штучного ансамблю відноситься до таких умов, коли партії нерівноцінні за кількістю і якістю і мають різні теситурні умови.

Гармонічний ансамбль – це повна узгодженість та врівноваженість хорових партій під час виконання акордів та співзвуч, врахування інтонаційного зв'язку між ними, пропорціональність у звучанні мелодичного та супроводжуючих голосів.

Робота над ансамблем залежить від ряду чинників, які ускладнюють чи полегшують її:

- 1) склад хору: однорідні хори легше досягають злагодженості в звучанні, ніж мішані чи неповні мішані;
- 2) теситура: середня теситура більш сприятлива для досягнення ансамблю;

3) динаміка: досягти ансамблю у високій теситурі на нюансі *p* досить важко;

4) фактура: **гармонічна** – тісне розташування акорду полегшує досягнення ансамблевої злагодженості голосів, особливо у верхньому регістрі (бідніший обертоновий склад звука); **поліфонічний** склад письма передбачає узгоджене звучання голосів при відносній динамічній незалежності кожного голосу.

Терміни і поняття: ансамбль хору, частковий ансамбль, загальний ансамбль, штучний ансамбль, природний ансамбль.

Контрольні питання:

1. Що таке ансамбль? Які ви знаєте види хорового ансамблю?
2. Які чинники впливають на якість хорового ансамблю?
3. Пояснити поняття природного та штучного ансамблю у хорі.

Тема 3.3. Дикція та орфоепія у хорі

План

1. Поняття вокально-хорової дикції.
2. Основи формування голосних в українському народному хорі.
3. Приголосні та їх роль у вихованні голосу.

Дикція у перекладі з латини означає *вимова*. Дикція співака називається вокальною дикцією, дикція хору – вокально-хоровою дикцією. Специфікою вокальної і вокально-хорової дикції є протяжна вимова голосних, артикуляційне наближення голосних один до одного, їх редукція (неясна вимова невизначеною формою рота), коротка вимова приголосних. Характер вокальної дикції залежить також від характеру музики, змісту твору, його образності.

Артикуляція (розчленування) – це виразність вимови кожного голосного і приголосного.

Рот в основній позиції при утворенні звука розкривається вертикально, начебто вимовляється голосний *O*. З цієї позиції слід починати вправи.

- Чітко і ясно співати *O*.
- Співати *A*, зберігаючи позицію, при якій артикулюється *O*. Коли хор зрозуміє різницю між артикуляцією *O* і *A*, треба пояснити, що артикулюючи *O*, слід відчувати в ньому відтінок *A*.

- За таким же принципом артикулювати голосний *E*:

$A \leftarrow O \rightarrow E$

Це перша група голосних, яким властива одна артикуляційна основа.

- При артикуляції голосного *I* рот значно звужується і язик, зберігаючи форму жолобка, середньою частиною трохи піднімається вгору до м'якого піднебіння. Від чіткої і ясної артикуляції *I* залежить чіткість і ясна артикуляція *I* та *У*.

$I \leftarrow I \rightarrow У$

Це друга група голосних, в основі яких лежить однакова артикуляція.

- Для нормальної установки голосового апарату дуже корисний прийом співу з закритим ротом на *M*. Перехід зі співу із закритим ротом на той чи інший голосний дає можливість утримати звук у високій позиції.

Для вирівнювання артикуляції голосних треба виконувати їх на ноті однієї висоти в межах хорового діапазону, стежачи при цьому за чіткою вимовою кожного голосного і точним інтонуванням.

- На буквах *A* і *Я* виховують правильну співочу позицію гортані; *O* та *E* служать закріпленню округленого звучання; *У* та *Ю* активізують губи, концентрують звук, сприяють його зібраності та “прикритості”. Звук *I* сприяє користуванню верхніми резонаторами, спрямуванню звука вперед.

Найкращі темброві якості голосу або хорової партії, знайдені в звучанні однієї з голосних, необхідно поступово поширювати на інші.

- Вимова приголосних не повинна порушувати вокальної лінії, яка проходить на голосних. Приголосні перед голосними полегшують одночасність вступу всіх учасників хору, сприяють встановленню єдиних принципів формування звука, роботи голосового апарату. Приголосні *M*, *H*, *L*, *P* (сонорні) певною мірою самі проспівуються голосом і не заважають кантилені. (Сонорний – дзвінкий приголосний, під час утворення якого голос переважає над шумом).

- Губні приголосні *B* та *P* сприяють активності губів та “близькому” звучанню.

- Приголосні *Ц*, *С*, *Ч*, *Ш*, *Щ* різуть слух шипінням, тому їх співають якомога швидше, приглушеніше, малоактивно.

- Приголосні *К, П, Т, Ф, Х* найбільшою мірою переривають вокальну лінію і повинні вимовлятися дуже міцно і коротко.
- Якщо тембр хору глухий, рекомендуються вправи на склади *ля, лі, зі, да, міа, ніа*.
- Якщо спів форсований, різкий – склади *мо, ло, мао, лао*.
- Спів складів *да, деа* сприяє закріпленню дихання. Для вільної роботи нижньої щелепи рекомендуються вправи на склади *ба, да, ма*.
- Якщо склад закінчується приголосним, цей приголосний відноситься до наступного складу, наприклад бра-тчи-ку, до-брий тощо.

Терміни і поняття: вокально-хорова дикція, артикуляція, редуція, сонорні приголосні.

Контрольні питання:

1. Що таке вокально-хорова дикція? В чому її відмінність від розмовної дикції?
2. Що таке артикуляція? Яка робота повинна проводитися над вирівнюванням артикуляції голосних у хорі?
3. Як потрібно артикулювати у співі приголосні звуки?
4. Що таке сонорні приголосні і які їх особливості?
5. У чому полягає особливість артикуляції у співі губних та шиплячих приголосних?

Тема 3.4. Вокальна робота в українському народному хорі

План

1. Співоча постава.
2. Розспівування хору та його функції.
3. Методика проведення розспівування хору.
4. Звуковедення у хорі.

Вокальна робота в хорі повинна починатися з правильної співочої постави. Співочою поставою називається таке положення голови, шиї, корпусу співака, яке найбільше сприяє роботі голосового апарату. Постава корпусу повинна бути рівною і ненапруженою, стояти чи сидіти треба прямо, не сутулячись, плечі відвести трохи назад, не хитатись, дивитись прямо перед собою. Голову не схилити і не підіймати високо. М'язи обличчя мають бути розслаблені, як і м'язи нижньої щелепи і шиї. Рухи язика вільні, але активні.

Основною формою роботи з вокального виховання є розспівування. Основними його функціями є підготовка голосового апарату до співу; настройки хору у високій співочій позиції; відпрацювання вокально-хорової техніки. Під час розспівування проводиться робота над:

- вихованням навичок співочого дихання;
- робота над вирівнюванням артикуляції голосних;
- розвитком голосу (зокрема грудного регістру), розширенням діапазону, вихованням рухливості, умінь співати кантилену, філірувати звук тощо;
- чистотою інтонації;
- розвитком слуху (мелодичного і гармонічного);
- умінням співати в хоровому ансамблі.

У народних хорах, які мають в своєму складі академічні сопрано, повинна вестися робота по згладжуванню регістрів голосу.

Вокальні вправи для розспівування не повинні бути складними і часто змінюватися. Доцільно використовувати для розспівування фрагментів творів, які планується вивчати у майбутньому. Починати розспівування треба на звуках примарної зони, поступово переносити якості їх звучання на весь діапазон голосу.

Звуковедення у хорі існує в формах *legato* (зв'язно), *non legato* (не зв'язано, відокремлено), *staccato* (уривчасто), *marcato* (підкреслено). Робота над кожною з цих форм потребує своїх вправ. Так, робота над кантиленою повинна вестися на вправах протяжного характеру, повільного темпу, з великими фразами. *Staccato* потребує вправ з дрібними тривалостями, рухливим темпом. Голосоведення у хорі буває пряме (або паралельне), протилежне, скісне, у партіях – плавне, стрибкове, мішане.

Терміни і поняття: співоча постава, висока співоча позиція, філірування звука, кантилена, звуковедення, характер голосоведення.

Контрольні питання:

1. Що таке співоча постава?
2. У чому полягають функції розспівування хору?
3. Які вимоги до вправ для розспівування?
4. Які ви знаєте форми звуковедення у хорі?
5. Які ви знаєте види голосоведення в хорі?

Тема 3. 5. Засоби художньої виразності у хоровому виконавстві

План

1. Агогіка як засіб художньої виразності виконання.
2. Динаміка в музиці
3. Артикуляційні засоби виразності.

До засобів художньої виразності в музиці належить агогіка, динаміка, артикуляція.

Агогіка відхилення від зафіксованої в нотному запису швидкості руху лічильної одиниці (темпу), живе дихання музики. (*Агогіка* в перекладі означає *рух*). Темп упродовж виконання твору може дещо змінюватися, не виходячи за значення основного темпу. Наприклад, дещо прискорюватися при рухові до кульмінації з уповільненням у подальшому, що характерно для музики романтиків.

Динаміка – сила звучання і її розподіл. Позначення динамічних нюансів не мають абсолютної сили звучання, їх сила залежить від характеру музики, основного нюансу всього твору або його частини, а також художнього смаку і культури виконавців. Нюанси бувають постійні і рухомі. Постійні нюанси поділяються на гучні *f*, *ff*, середні *mf* *mp*, та тихі *p*, *pp*. Раптове підсилення одного звука позначається *sf* (*sforzando*), раптовий перехід до гучного звучання *subito f*, до тихого – *subito p*.

Рухомі нюанси: *screscendo* (підсилюючи), *diminuendo* (затишаючи).

Артикуляція – це спосіб виконання, характер вимови звуків у їх послідовності. Артикуляційні засоби виразності включають в себе широке коло явищ. Такі вказівки загального характеру, як *dolce* (ніжно), *maestoso* (урочисто), *morendo* (завмираючи) викликають відповідні артикуляційні засоби.

До артикуляційних засобів художньої виразності відносяться:

- 1) спосіб звуковедення, який визначають штрихи: *legato*, *non legato*, *staccato*, *marcato* тощо, розглянуті у попередній лекції;
 - 2) музичне фразування – художнє, музично доцільне виконання окремих частин мелодії (мотив, фраза, речення), розмежування їх цезурами.
- Цезура – межа між фразами музичного тексту. У багатьох випадках композитор враховує фрази в літературному тексті і на їх межі

ставить паузи. Іноді у таких випадках ставиться власне цезура, яка має позначення V. Вона робиться за рахунок попередньої ноти за допомогою дихання. До цезур відноситься також “перехват”, який позначається ”,” і означає напівдихання, і фермата.

- Фермата – зупинка руху музики. Вона позначається \frown і зустрічається в кінці твору, на межах частин твору або кульмінаціях. Її художнє значення полягає в підкресленні якоїсь музичної думки. Ставиться фермата над нотами, паузами, над тактовими рисками. Тривалість фермати залежить від тривалості ноти або паузи, над якою вона стоїть: чим довша нота, тим коротша зупинка, і навпаки, а також від характеру музики, її стилю. Бувають фермати над нотами, після яких продовжується звучання. Такі фермати не знімаються. Після фермат, які знімаються, береться дихання. Таким чином, до музичних цезур належать паузи, фермати, власне цезури і “перехват”.

Терміни і поняття: динаміка, динамічні нюанси, агогіка, цезура, перехват, фермата.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте засоби художньої виразності?
2. Що таке агогіка?
3. Що таке динаміка?
4. Що відноситься до поняття артикуляції у співі?
5. Що таке цезура, які ви знаєте цезури?
6. Що таке фермата?

Тема 3.6. Методика створення хорового колективу

План

1. Підготовчий етап створення хорового колективу.
2. Перша зустріч керівника з колективом.
3. Методика прослуховування учасників хору.

Створення хорового колективу повинне починатися з ознайомлення із традиціями даної місцевості чи підприємства (організації) та узгодження з громадськістю та адміністрацією напрямку його діяльності та художньо-виконавського стилю. Після цього проводяться агітаційні

заходи через засоби масової інформації по залученню співаків та обговорення з адміністрацією матеріальної бази колективу (приміщення, музичні інструменти, штати, костюми тощо).

На першій зустрічі керівника з майбутнім колективом слід визначити час проведення репетицій, створити актив колективу.

Керівник повинен дати основні відомості про себе (освіта, стаж роботи, сімейний стан), окреслити перспективи роботи хору та поточні завдання, познайомитися з учасниками хору. На першій зустрічі можна провести прослуховування співаків та розподілити їх по партіях.

При визначенні типу голосу визначальним фактором повинен бути тембр голосу, а не його діапазон.

Закінчити першу зустріч бажано співом знайомих для більшості учасників пісень. У колективі з першого дня його існування необхідно проводити систематичну роботу щодо залучення співаків до хору та укріплення матеріальної бази хору.

Контрольні питання:

1. Яка організаційна робота повинна проводитися керівником хору на початковому етапі створення колективу?
2. Як повинна відбуватися перша зустріч керівника з колективом?
3. Як проводиться прослуховування співаків у хорі?
4. Що є головним у визначенні типу голосу?

Тема 3.7. Керівник самодіяльного хорового колективу

План

1. Людські якості керівника колективу.
2. Вимоги до професійного рівня керівника.
3. Дисципліна, її роль в успішній роботі колективу.
4. Питання взаємин у хоровому колективі.

Наявність кваліфікованого керівника – необхідна умова плідної роботи колективу. Його кваліфікацією визначається рівень виконавської майстерності хору.

Завдання, які стоять перед керівником хору, вимагають від нього багатьох здібностей, серед яких – організаторські, педагогічні, музичні.

Наявність організаторських здібностей необхідна для об'єднання спільною метою людей різного віку, освітнього рівня, культурного

розвитку і уподобань. Керівник хору є педагогом, який повинен виховувати любов до музики, добрі смаки, розвивати художні інтереси та створювати у колективі творчу атмосферу, без якої неможливий його розвиток.

Керівник хору повинен бути музично грамотним, вміти вести навчальну роботу, володіти вокальною методикою, вміти самостійно вивчати новий репертуар, а також мати спеціальну диригентсько-хорову підготовку. Вона визначає уміння володіти методикою роботи з хором, розучування творів з хором, роботи над основними елементами хорової звучності, ведення репетицій, проведення концертів тощо. Крім вищезазначених якостей, керівник хору повинен бути широко освіченою людиною, яка володіє загальною і музичною культурою.

Для успішної роботи колективу важливе значення має дисципліна – як зовнішня, так і внутрішня.

Зовнішня дисципліна – це регулярне відвідування занять, своєчасний їх початок, відсутність розмов, правильна співоча постава, точне виконання вказівок керівника.

Внутрішня дисципліна – це зібраність уваги учасників, зосередженість їх на виконанні поставлених задач, свідомо підпорядкованість інтересів кожного загальним інтересам. Свідомо дисципліна є передумовою створення творчої атмосфери у колективі. Прикладом такої дисципліни повинен бути керівник хору.

Взаємини у колективі повинні будуватися на засадах взаємної підтримки і допомоги, колективного прагнення до поставленої мети.

Терміни і поняття: дисципліна, професійний рівень керівника.

Контрольні питання:

1. Якими якостями повинен бути наділений керівник хору?
2. Які спеціальні уміння і навички повинен мати керівник хору для успішної роботи з колективом?
3. У чому полягає значення дисципліни?

Тема 3.8. Самостійна робота диригента з хоровою партитурою

План

1. Технічний етап роботи над партитурою.
2. Теоретичний аналіз партитури.
3. Творчий етап роботи.

Самостійна робота диригента з хоровою партитурою визначає ступінь готовності його до роботи з хором та якість проведення репетицій. Вона включає в себе три етапи:

1. Технічний (гра на інструменті, вивчення напам'ять хорових партій, засвоєння технічних прийомів диригування).
2. Теоретичний (музично-теоретичний і вокально-хоровий).
3. Творчий (виконавський): виявлення інтонаційно, ритмічно і дикційно складних місць, визначення характеру звука, фразування, цезур, динамічного пласту, темпу, кульмінацій.

На початковому етапі робота над вивченням партитури повинна закінчуватися письмовою роботою.

Терміни і поняття: хорова фактура.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте етапи роботи над хоровою партитурою?
2. У чому полягає теоретичний аналіз партитури?
3. З чого складається технічний етап вивчення партитури?
4. Які особливості творчого етапу роботи над партитурою?

Тема 3.9. Методика розучування твору в хоровому колективі

План

1. Технічний етап розучування твору в хоровому колективі.
2. Творчий етап роботи над хоровим твором.

Розучування твору в хоровому колективі можна умовно поділити на два етапи: технічний і творчий.

До технічного етапу відноситься вивчення словесного та музичного тексту по партіях, з групою однорідних голосів, з мішаним складом, робота над горизонтальним, а потім – вертикальним стросом, робота над усіма видами хорового ансамблю, над дикцією. До творчого етапу розучування твору відноситься пошук звука, який би відповідав змісту і характеру виконуваного твору, динаміки, фразування, кульмінації тощо. Такий поділ є умовним: на першому етапі вивчення твору переважають технічні моменти, на другому – творчі, але в процесі роботи вони тісно переплітаються.

Розучування твору може проводитися з допомогою музичного інструмента (фортепіано, баяна) або з голосу.

Другий спосіб сприяє розвитку інтонаційного слуху і перспективніший для колективу.

Контрольні питання:

1. Як проходить технічний етап вивчення партитури з хором?
2. У чому особливості творчого етапу? Як він пов'язаний з технічним?

Тема 3.10. Методика проведення репетиції

План

1. Види репетицій.
2. Загальні методичні засади ведення репетиції.

Основною формою роботи з колективом є репетиція. Умовно репетиції можна поділити на такі види: репетиція з розучування нового репертуару; комплексна репетиція; генеральна репетиція; зведена репетиція.

Репетиція з розучування нового репертуару може проводитися з кожною окремою партією в різний час або в різних кімнатах одночасно з метою економії часу на розучування.

Комплексна репетиція включає в себе і розучування нового твору по партіях, і роботу над технічним вивченим засвоєним твором, і повторення та підготовку творів до концерту, і вокальне виховання співаків.

Генеральна репетиція проводиться перед концертом на концертній сцені в костюмах. На ній відпрацьовуються моменти входу і виходу зі сцени, визначається тривалість виконання кожного твору та всього концерту, перевіряється акустика тощо. Всі недоліки, які виявилися в звучанні хору, відмічаються і виносяться на доопрацювання в окрему репетицію.

Зведена репетиція. Такий вид репетиції проводиться тоді, коли окремі групи виконавців вивчали твори відокремлено один від одного (декілька хорів окремо, оркестр тощо).

Метою такої репетиції є визначення загального для всіх трактування (динаміка, цезури, темп) виконуваних творів, узгодження всіх елементів хорового і оркестрового звучання. Обов'язковою складовою частиною будь-якої репетиції повинне бути розспівування хору, яке залежно від завдань даної репетиції може займати від 15 до 40 хвилин.

Репетиція триває 2–3 години з перервами по 10–15 хвилин після кожних 45–50 хвилин співу. Приміщення для проведення репетицій повинно бути відповідно обладнане (стілці, музичні інструменти, акустика), добре освітлене.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте види репетицій?
2. У чому полягають особливості проведення репетиції з розучування нового репертуару?
3. Як проводиться генеральна репетиція?
4. Які завдання стоять перед зведеною репетицією?
5. Який регламент проведення репетицій з хором?

Тема 3.11. Принципи добору репертуару в українському народному хорі

План

1. Репертуар як ознака творчого напрямку хорового колективу.
2. Основні принципи добору репертуару хору.
3. Складання концертної програми.
4. Методика підготовки і проведення концерту.

Репертуар є однією з основних ознак творчого напрямку хорового колективу. Від його якості залежить творче зростання і розвиток виконавських можливостей співаків.

Основними принципами добору репертуару є:

- доступність репертуару, його відповідність технічним і художнім можливостям колективу;
- ускладнення репертуару;
- поступовість у засвоєнні репертуару;
- високохудожність творів, які входять до репертуару;
- тематичність репертуару. Цей принцип означає вивчення цілого кола творів, об'єднаних одним жанром, однією епохою, написаних одним композитором. Такі “блоки” творів дають можливість глибоко відчувати особливості стилю жанру, напрямку, потребують пошуку відповідних засобів художньої виразності.

Концертну програму готують і складають заздалегідь. Концертні програми можуть бути тематичними, коли кожний розділ репертуарно-

го плану являє собою певну тему. Таку програму краще поділити на два відділення, враховуючи перерву.

Кожне відділення повинно мати чітку композицію у чергуванні різних за змістом і характером творів. Слід уникати одноманітності. Концертні номери слід розташовувати так, щоб викликати зростаючий інтерес слухачів, закінчувати концерт слід найяскравішим номером: з бадьорим настроєм і жвавим темпом.

Хор може брати участь у тематичному концерті, виконуючи 2–3 номери. Тема хорових номерів повинна відповідати темі концерту і органічно вписуватися в нього.

Готуючись до концерту, треба заздалегідь подбати про приміщення для хору, в якому можна розспівати, поставити його і передягти у концертні костюми. Хор слід викликати на концерт з урахуванням часу підготовки до виступу. Не рекомендується давати велике голосове навантаження напередодні концерту. Після концерту найбільшу з репетицій можна присвятити аналізу концертного виконання. Це сприятиме вихованню свідомого і відповідального ставлення співаків до своєї роботи.

Контрольні питання:

1. Які ви знаєте основні принципи добору репертуару?
2. Як складається концертна програма хору?
3. Як проводиться підготовка до концерту?

Тема 3.12. Розташування і перегрупування в українському народному хорі

План

1. Розташування хору на репетиціях і в концерті.
2. Перегрупування хору.
3. Роль супроводу в українському народному хоровому колективі.
4. Виконання пісень з елементами рухів.

На репетиціях і в концертах кожний учасник хору має своє постійне місце.

Хор вишиковується у два ряди: жінки у першому, чоловіки – у другому; С і Т – ліворуч, А і Б – праворуч. Заспівувачі і виводчики стоять кожен у своїй партії. Під час виконання протяжних багатоголосних пісень у центрі хору стоять один заспівувач і один виводчик.

Перестановка заспівувачів і виводчиків проходить під час концерту і помітних змін у розташування хору вносити не повинна. Коли виводчик залишає своє постійне місце, партія, з якої вийшов виводчик, змикається не до центру хору, а від центру, звільняючи місце для виводчика. Це здійснюється чітко і швидко.

Під час концерту хор може перегруповуватися в залежності від того, яким складом виконується пісня. Якщо пісня виконується чоловічим складом, чоловіки виходять на авансцену, обходячи жіночі групи та оркестр; або жіночий склад по партіях організовано розходиться в обидві сторони сцени, а чоловічий склад займає місце жінок за оркестром.

Заспівувач і виводчик займають свої місця після перегруповування хору.

Якщо потрібно звільнити місце для танців, хор і оркестр відходять углиб сцени. Заздалегідь виділені з хору люди швидко і без шуму переносять стільці оркестрантів і підставки.

Все це детально проробляється на репетиції.

Інструментальний супровід хору.

Наявність інструментальної групи розширює репертуар хору як за рахунок інструментальної музики як супроводу хорового та сольного співу, так і за рахунок виконання нею музики для слухання.

Інструментальна група українських народних інструментів складається з бандури, ліри, сопілки, цимбал, скрипки, басолі, бубна, барабана з тарілками.

Для супроводу дум, історичних пісень, чумацьких, козацьких, жартівливих солоспівів найбільше підходять бандура, ліра, сопілка.

Для виконання супроводу пісень і рухливої танцювальної музики як до танцю, так і для слухання можуть служити інструментальні ансамблі у складі: скрипки, цимбал, сопілки, басолі та бубна. Подібні угруповання можуть бути дуже різноманітні, їх склад залежить від характеру пісні, а також від того, яких музикантів вдалося залучити до роботи.

Бажано, щоб в українському хорі були типово українські інструменти. Це підкреслює національний колорит.

Виконання пісень з елементами рухів.

Елементами сценічного руху позначаються пісні танцювальні, гаївки, гагілки, веснянки. Згідно з народною традицією багато пісень супроводжуються рухами голови, рук, які допомагають підкреслити зміст пісні або її емоційний, ритмічний пульс. Деякі рухливі пісні викликають легке пританцювання на місці. Робота над елементами рухів базується на вивченні живої виконавської традиції.

Контрольні питання:

1. Як розташовується хор на репетиціях та в концерті?
2. Як відбувається перегруповування хору під час концерту?
3. Які ви знаєте українські народні інструменти?
4. Які пісні виконуються з елементами рухів?

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бенч-Шокало О.* Український хоровий спів: Актуалізація звичаєвої традиції: Навч. посібник. – К.: Ред. журн. “Укр. світ”, 2002.
2. *Гулеско І. І.* Робота студента-хормейстера над партитурою в класі по спеціальності / Методичні вказівки для студентів факультету культосвітньої роботи інститутів культури. – Х., 1973.
3. *Гуменюк А.* Український народний хор. – К.: Муз. Україна, 1969.
4. *Знаменська О.* Культура мови в співі. – К.: Держ. вид. образотворч. мистецтва і муз. літератури УРСР, 1959.
5. *Іваницький І.* Українська народна музична творчість: Посібник для вищих та серед. учб. закладів. – К.: Муз. Україна, 1990.
6. *Мархлевський А.* Практичні основи роботи в хоровому класі. – К.: Муз. Україна, 1985.
7. *Нудьга Г.* Українська пісня в світі. – К.: Муз. Україна, 1989.
8. *Охрімович Л., Каршиєва Т., Шиффер Т., Шреєр-Ткаченко А.* Нариси з історії української музики: в 3 т. – К., 1964.
9. *Шокало О.* Звичаєва традиція як основа української національної педагогіки // Освіта в українському зарубіжжі. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2001.
10. *Браз С.* Песенный фольклор как основа репертуара народных певческих коллективов. (Специфика учебно-воспит. работы фольклорных певческих коллективов). – М., 1984.
11. *Виноградов К.* Работа над дикцией в хоре. – М.: Музыка, 1967.

12. *Вопросы* формирования репертуара самодеятельного народного хора. – М.: МГПИ им. Гнесиных, 1980.
13. *Гарбузов Н.* Зонная природа звуковысотного слуха. – М.: Музгиз, 1948.
14. *Дмитриевский Г.* Хороведение и управление хором. Изд. 2-е. – М.: Музыка, 1957.
15. *Егоров А.* Теория и практика работы с хором. – М. – Л.: Музгиз, 1957.
16. *Калугина Н.* Методика работы с русским народным хором. Изд. 2-е. – М.: Музыка, 1977.
17. *Краснощеков В.* Вопросы хороведения. – М., 1964.
18. *Лащенко А.* Хоровое интонирование. Хоровая культура: аспекты изучения и развития. – К.: Муз. Україна, 1989.
19. *Левандо П.* Анализ хоровой партитуры. – Л.: ЛГИК, 1974.
20. *Левандо П.* Проблемы хороведения. – Л.: ЛГИК, 1974.
21. *Музыкальное воспитание в школе: Сб. статей. Вып. 115.* – М.: Музыка.
22. *Огороднов Д.* Музыкально-певческое воспитание в общеобразовательной школе. – К.: Муз. Україна, 1981.
23. *Пигров К.* Руководство хором. – К.: Муз. Україна, 1964.
24. *Пономарев И.* Строй и ансамбль в хоре. Работа в хоре / Под ред. Д. Л. Локшина. – М.: Профиздат, 1969. – С. 189–220.
25. *Переверзев Н.* Проблемы музыкального интонирования. – М.: Музыка, 1966.
26. *Попов С.* Организационные и методические основы работы самодеятельного хора. – М.: Музыка, 1961.
27. *Работа в хоре.* – М.: Профиздат, 1964.
28. *Работа в хоре.* – М.: Профиздат, 1974.
29. *Руднева А.* Русский народный хор и работа с ним. Изд. 2-е. – М., 1974.
30. *Соколов В.* Работа с хором. – М.: Музыка, 1967.
31. *Специфика* учебно-воспитательной работы в фольклорных певческих коллективах: Метод. пособие. – М.: ВНИИ ИТ и КИР, 1984.
32. *Струве Г.* Школьный хор: Кн. для учителей. – М.: Просвещение, 1981.
33. *Чесноков П.* Хор и управление им. Изд. 2-е. – М.: Музгиз, 1961.
34. *Шамина Л.* Работа с самодеятельным хоровым коллективом. – М., 1981.